

## ■■■ УВОД ■■

Мађарски писац Шандор Марай<sup>1</sup> пише:

„...Наши умни лингвисти су утврдили да мађарски језик припада угорској варијанти угро–финске језичке породице, и овим језиком говоре три племена: Мађари, Остјаци и Вогули. Неукусно и незграпно хвалисање би било кад би неко довео у сумњу језичке вредности Вогула и Остјака. Али ако испитамо елементе повезивања између Мађара и њихових језичких сродника, увек нам изнова севне кроз свест – какав ли су тајанствен феномен мађарски језик и књижевност. Јер можда постоји вогулска и остјачка народна поезија, постоји епска традиција, бајке. Али је поуздано да не постоји вогулски Јокаи, нити остјачки Јанош Арањ...”<sup>2</sup>

Марай је велики романијер и снажна морална личност овога века, о њему ће се још говорити на крају ове књиге, али сада је реч о овој његовој изјави. Марай говори о језику на којем пише, и који воли, али сигурно да баш овако и мисли о мађарском језику. Тешко објашњиво чудо се збило Мађарима и мађарском језику: уместо да се један малени народ утопи међу друге, бројније, он се одржао, асимиловао друге, па му се одржао и језик, потпуно несродан мору индоевропских језика које га је окруживало са свих страна. Да су се Мађари нашли на некој висоравни, природним препрекама одвојени од других, лако бисмо разумели феномен; али они су изграђивали своју кућу на длану, у равници; ево још једног народа чија је кућа изграђена на друму, па се ипак одржао. Зашто?

Сваког културног Мађара као да је дубоко коснула једна Хердерова изјава, и то из 1791. године: „Малобројним Мађарима, уклињеним међу друге, после неколико векова више нећемо моћи ни језик да откријемо.” Скоро бисмо, с нешто претеривања, могли рећи да је ова Хердерова мисао изазвала тако снажан отпор и бригу о језику и култури кроз ова два последња века, и да је то био одговор достојан дивљења. Али постоји усађено страховање и бојазан да ће језик изумрети, да ће народ нестати. Чак и Ендре Ади, док се обува, мисли: можда је он последњи живи Мађар.

Могуће је издвојити три врсте судбине која ће задесити народе на просторима на линији Балтик – Јадран: (1) дугачак је списак народа на овим просторима од којих је остало само име и нешто непоузданих археолошких налаза, без обзира

■  
<sup>1</sup> Márai Sándor, *Каша* (данас Кошице, Република Словачка) 11. април 1900 – Сан Дијего, (Калифорнија, САД) 21. фебруар 1989.)

<sup>2</sup> „...Bölcs lingvistáink megállapították, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsalád ugor változatához tartozik, és ezt a nyelvet három néptörzs beszélte: a magyar, az osztják és a vogul. Ízléstelen és otromba hetvenkédés lenne, ha valaki kétségbe vonná a vogul és az osztják népnyelvi értékeit. De ha megvizsgáljuk a magyar és nyelvi rokonai között az összekötő elemeket, mindig újra felrémlik, milyen titokzatos tünemény a magyar nyelv és irodalom. Mert lehet, hogy van vogul és osztják népköltészet, vannak epikus hagyományok, mesék. De bizonyos, hogy nincs vogul Jókai, sem osztják Arany János...” (Furkó Zoltán: *Márai Sándor üzenete*, Püski, Budapest, б. г, стр. 5)

колико су некада били моћни (много их је, али да поменемо само Хазаре); (2) претапања су била таква и толика да је понекада остајало само име, а народ се утопио у друге, суштински се променио (као пример могу да послуже Бугари); (3) не већи од других, неки од тих народа, окружени са свих страна другим сличним народима, успевају да се организују, асимилиују друге и неочекивано прерасту у заједницу која постаје незаобилазна чињеница (Мађари).

Ипак, Мараи каже да Вогули и Остјаци могу имати и значајну културу, али немају велике књижевне индивидуалности, ствараоце какви су у 19. веку романисти Јокаи и песник Арањ. Али Мараи заборавља: Остјаци и Вогули су остали у Азији, само су Мађари стигли на европску позорницу, сачували себе и свој језик и тек кроз европску принуду очувања створили своју културу и развили свој језик. Да су, којим случајем, Вогули и Остјаци стигли у Европу, па се одржали... ко зна шта би створили. Или: да су, којим случајем опет, Мађари остали као племе у азијским степама, њихова књижевност и култура била би слична остјачкој и вогулској.

Давни преци Мађара потегли су на далек пут сеоба, затегли лукове и колане, што милом, што силом, кренули према Западу, на позорницу где сви стичу имена, нема безимених, али је много оних од којих је преостало само име. Мање је важно зашто се догађају учестали покрети народа на простору изнад Каспијског и Црног мора – да ли то номади траже бољу пашу за своја стада, јер, како поједини истраживачи мисле, кише долазе с Атлантика и све мања количина пада како се улази дубље у копно – или је то тесан пролаз па једни друге силом присиљавају на нежељене сеобе, гужвајући се на маленом простору. Битно је да покрети народа одиста постоје, и да је један од тих народа чине мађарска племена. И тако започиње историја Мађара и њихових сеоба у нову постојбину.

Па и сама лична судбина Шандора Мараија не може а да не изазове пажњу. Рођен је у граду Каша у Аустро–Угарској, данас је то град Кошице и налази се у Републици Словачкој (да је овај текст писан само пре неколике године, било би забележено: Чехословачка). Мараи потом прелази у Будимпешту. У међувремену су се догодиле велике промене овога века



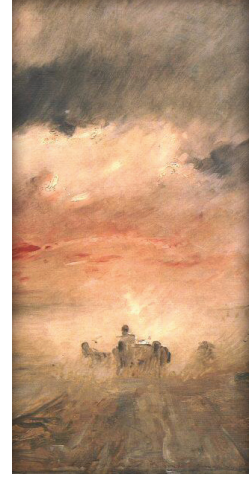
(да поменемо само два светска рата на овим просторима). Марай је у Будимпешти и започиње свој велики подухват: европски писац мађарског језика (писао је у почетку и на другим језицима и могао припадати другим културама). После Другог светског рата Марай, већ остварен писац са веома значајним опусом, напушта Будимпешту и на крају се настањује у Калифорнији (САД), где је и завршио свој земаљски живот. Није дочекао промене ове деценије, он се није вратио у домовину, вратила су се његова дела. Романи, али и дуги низ дневника који се једино може упоређивати с дневницима другог великог емигранта – Гомбровича.

Али Марай пореклом није Мађар, иако је његова судбина мађарска. Наиме, његови преци су Немци, његов отац још носи презиме Grosschmid, као што га је задржао један од Марайјеве браће (адвокат Габор Гросшмид), други је узео презиме Радвањи (филмски редитељ Геза Радвањи, филм: *Негде у Европи*). Марай је извршио избор, био је Мађар, мађарски писац и Европејац.

Али Марайја, који јесте Мађар, и мађарски писац, задесиће и „мађарска судбина”, како је то у некролошком запису назначио други савремени мађарски писац (Миклош Хубаи): извршиће самоубиство. Познато је да је Мађарска на првом месту у свету по броју самоубистава. У далекој Калифорнији, Марай је потегао револвер и окончао свој живот. „Како је имао храбрости, како се није бојао да ће му задрхтати деведесетогодишња старачка рука”, чуди се исти писац у некрологу.

Они древни мађарски преци који су затегли лукове и кренули у Европу умели су далеко да стигну, скоро да опашу Земљу, али их је свуда чекала неизвесност исте судбине, било да потезу лук или обарач. Свеједно је да ли се налазе у моћној петочланој комисији за атомску енергију, као Јанош Нојман, или су индивидуалисти и осамљеници. Само што је иза такве судбине остајало и индивидуално дело, остварено талентом и подвигом, као у случају Марайја, и толиких других његових саплеменика. *Ars longa, vita brevis*, кажу Латини.

Римљани су за сваки „варварски” народ имали исту формулу: изненада се појавио испред њиховог лимеса. Загледани у „мрак”, њима се на простору од Азије до Паноније из мрака



...ево још једног народа чија је кућа изграђена на друму, па се ипак одржао. Зашто?



издвајају приспели таласи народа. Али је иста та формула била и остала и за ранија и за каснија времена (сетимо се историчара Нидерлеа: „Словени се изненада појављују на позорници Европе!”), па се и Мађари изненада појављују, наравно, пре свега, као опасност постојећој цивилизацији. Граница је Дунав у доњем току (Византија) и у средњем току (Рим). Али данас већ знамо који су отприлике пут превалили Мађари пре него што су се појавили у Панонској низији. Не знамо довољно, зато завирујемо у њихов пртљаг који су понели и пренели преко Карпата: језик чува поједине елементе старине; старину чува и митологија, нарочито у легендама и песмама. Наравно, реч је само о елементима: сви покушаји да се успостави Пантеон остали су наивни, као и код других народа. Сачуване су само крхотине, остаци нечега што се можда никада и не би уобличио у пирамиду. Језик се изричито разликује од суседних језика, али је митологија слична. Питање је да ли елементи мађарске митологије успешно допуњују онај заједнички фонд човечанства, ону – нејединствену, али пространу и разноврсну – митологију којом располажу сви људи, све људске групе и народи?

Проучавајући Мађаре, ми заправо сазнајемо сами себе. Сазнајемо специфични делић човечанства. На ове просторе стизале су, живеле и развијале се многе културе, а оне које су се одржале, истраживале су своје порекло, сазнавале своју прошлост и пројектовале свој могући живот у новим окружењима заједно с другим народима и њиховим културама. Због тога, да бисмо што боље упознали Мађаре и њихову културу, ми ћемо се позабавити њиховом историјом од појаве племена и доласка у Панонију, па све до наших дана. Занимаћемо се мађарским језиком и његовим специфичностима; не каже се узалуд да би сваки културни човек из индо-европске породице језика требало да научи и неки језик из неке друге, несродне породице, а, ето, нама се нуди један угро-фински. Интересоваће нас историја мађарске књижевности, проучаваћемо књижевна остварења од првих писаних трагова, па до великих појединаца, од књижевних покрета локалног значаја па до изузетних остварења значајних за цело човечанство. Привлачиће нас мађарска усмена књижевност и, шире гледано, мађарски фолклор.



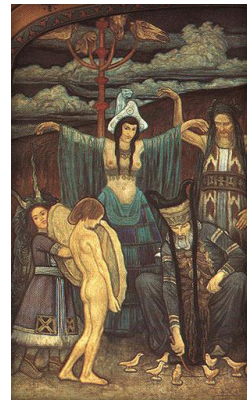
Па култура у најширем смислу: начин становања и градња станишта од најстаријих па све до недавних, од живота на селу до урбане организације живота и културе. Архитектура Панонске низије.

Позабавићемо се и уделом Мађара у светској науци. Поменимо ипак само бар неколико имена: Алберт Сент-Ђерђи, први Мађар–нобеловац, откривалац Це-витамина; Шандор Чома Кереши, човек који је у 19. веку, трагајући за азијским пореклом Мађара открио Тибет и написао прву граматiku и први речник тибетанског језика; Јанош Бојаи, велики математичар 19. столећа; Јанош Нојман, опет велики математичар али 20. века; а у хуманистичким наукама, опет само неколико имена: Карољ Керењи, Геза Рохажм, Бела Хамваш. Овај последњи, наш савременик, по много чему може да нам буде узор и инспирација, и биће; његово дело у целини још није доступно, у рукопису је. Израстао из мађарске културе, целокупно своје обимно дело је написао на мађарском језику, али је далеко надрастао не само Мађарску, него и Европу, и постао универзалан мислилац и стваралац, који је само случајем везан за своју домовину, а заправо припада космосу.

Интересоваће нас уметност уопште као најбољи концентрат духа и народа и његових појединаца: ликовна уметност, музика и, нарочито, истраживање древног наслеђа у панонским просторима: Бела Барток и Золтан Кодаљ; историја позоришта, све до развоја филма у 20. веку, нарочито у другој половини овога века, са значајним ауторима и веома важним остварењима. А све је то део исте културе и у најбољим тренуцима део универзалног блага човечанства.

Као мали народ, и Мађари, истакнути појединци имају нама препознатљиву судбину: мора се у велики свет. Тамо се реализују велике идеје и крупни подухвати. Многи значајни Мађари су исто тако одлазили и реализовали своје дело у свету. Списак је дуг и импозантан. Бела Хамваш је и овде изузетак.

Али ми имамо разлога и за специфичности, за особен угао посматрања наших суседа с којима смо вековима живели у додиру. Нас живо интересују сви додири, од онога Ђириловог у „Хазарској мисији”, па током развоја српске и мађарске државе све до наших дана. Не само „велика” исто-



...језик чува поједине елементе старине; старину чува и митологија, нарочито у легендама и песмама.



рија, него и додори језика и култура, међусобни утицаји и преплитања током векова. Померања граница, заједничка ратовања и неизбежни сукоби, сеобе и мешања. Заједнички елементи културе на истим просторима. Немогућност прецизног раздвајања.

Иако ова два језика припадају различитим групама, преливања су многобројна. Истраживања показују разне могућности упоређивања. Навешћемо неколико. У мађарском „egészség” значи „здравље”. И ту нема никакве везе између два језика. Али основа мађарске речи („egész”) значи: цео, читав, неначет, целцат; што онда значи да је здрав онај ко је цео, неначет. И ако сада упоредимо то значење са нашим глаголом „исцелити”, учинити неког целим, целовитим, потпуним, значи здравим, односно излечити некога, одмах ћемо приметити прастаро начело здравља које је садржано у оба језика: здрав је онај ко је цео, неначет, неповређен, излечити некога онда значи: поново га начинити целим. Уз помоћ мађарског језика можемо да потврдимо нешто што је веома старо код нас, наравно и код Мађара.

Кад Мађар лако употреби, говорећи српски, не толико обичну реч „ономад(не)”, можемо се запитати откуд толика прецизност и то изразом који ни Срби не употребљавају често. Решење загонетке је у тачном поклапању мађарског израза „tánc”, с потпуно истим значењем: ономад, недавно, пре неки дан.

Кад прозаик из Новог Сада (Милица Мићић Димовска) употреби реч „сага” у значењу смрад, нешто што заудара, знање мађарског језика нам каже да је та реч преузета из мађарског и да се одомаћила, у неизмењеном значењу („szag”: смрад, ако је непријатан и мирис, ако је пријатан). Исто тако се у Бачкој често може чути међу Србима „Однео га је у болницу”, уместо превести или одвести, јер мађарски глагол „elvisz” покрива оба српска значења.

И наш, данас уобичајени поздрав „добар дан” (као и остали слични), као и мађарске истоветне поздраве („jó napot”) треба да тражимо у другим језицима, у Европи, одакле смо их превели и преузели: у мађарском језику је овај поздрав први пут забележен у 15. веку, а код нас? Требало би утврдити на мапи Европе кад се јављају ови облици: код Украјинаца,



Руса и Бугара; код Румуна; код Чеха, Словака и Пољака, код Талијана, Немаца, Француза и Енглеза; па уместо фронтова и бојних освајања видети како се Европом креће једна лингвистичка и културна особеност, како безболно осваја просторе и уједињује народе.

Али је загонетно како смо и зашто од Мађара преузели, поред других речи, и такву фразу као што је „hosszú lépés”, у значењу шприцер од три децилитра, а заправо значи: дуги дах, дуги цуг.

Код Павића, на крају *Хазарског речника*, онај демонски дечак, који ће извршити касније злочин, каже своме саговорнику: „Ваша демократија је пичкин дим!” Ова фраза, позната код нас, такође је преузета из мађарског језика, али је преводилац романа на мађарски није искористио у том облику, већ је превео: „A ti demokráciátok egy fikarcnyit sem ér...”, дакле не израз „picsafüst”, него: „Ваша демократија не врди ни трунчицу...” Зашто? Објашњење је прилично компликовано, али постоји. А како су тек ову фразу прво разумели, па потом и превели оних тридесетак преводилаца који су се подухватили да на своје језике преведу ово тешко и компликовано дело?

Превођење фразеологизама, грдњи и псовки једно је од најтежих места приликом превођења.

Навешћемо и једну савремену песму, аутор је Ђоко Стојичић, због јединости.

## КЕЛТСКА РЕЧ

Посматрајући игру чобана  
На врху Романије,  
Умна професорка је чула  
Неразумљиву реч: „кифеле”.  
„Кифеле, кифеле!” – викали су  
Дечаца. Они су знали  
Да то значи: „Иди, бежи, одлази!”  
Као црна овца, а опет овца,  
Тако је ова реч изгледала  
Међу другим речима.



Мараи је извршио избор,  
био је Мађар, мађарски  
писац и Европејац.



Десет година касније,  
 У келтском речнику  
 Професорка налази реч „кифеле”.  
 И за Келте и за српске малишане  
 Ова реч је исто значила.

Хиљаде и хиљаде година  
 Мењао се свет, рушили градови,  
 Нестајали народи, прохујали ратови.  
 Само су речи трајале, надвремено,  
 Као неуништиви, озвучени ваздух.

Није било потребе да се иде далеко и да се призивају хиљаде година. Ево мало романсирања. Аустро–Угарска окупирала Босну и Херцеговину 1878. године; међу региментама су и мађарске, Мађара има и међу жандарима. Није тешко замислити Мађара–жандара који тешко излази на крај с дечурлијом, па кад се разбесни на њих, дере се, тера их: „Kifelé, az anyátok mindenit...!” Деца ће то запамтити и то у тачном значењу: Марш! Губи се! Напоље! Значење које је и данас такво у мађарском језику. Какви Келти и какви бакрачи!

Наравно поред самог језика треба проучавати и поједине епохе, нарочито књижевне епохе, њихове сличности и разлике; поједине књижевне родове, опет сличности и разлике; поједине писце и поједина дела; ликове Срба у делима мађарских писаца и ликове Мађара у делима српских писаца, на пример.

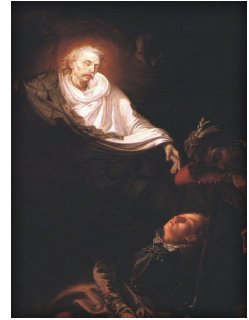
Један део прошлости Срба тесно је везан за Мађарску, и развија се под истим условима као мађарска култура. Током заједничког живота, нарочито у 19. веку, многи ће се значајни Срби служити и мађарским језиком. Дуга је листа таквих истакнутих појединаца, Срба у Угарској (Јакшић, Змај, Лаза Костић, Антоније Хацић, Коста Трифковић, да не помињемо Јашу Игњатовића); па онда у новије доба: Милош Црњански (на једном месту цитира своје школско познавање мађарске литературе: „*Hallgatom tenger mormolását – слушам мрмор мора*”, наводи заправо речи Мађара емигранта који се никада неће вратити), Тоша Манојловић, Вељко Петровић, све до Младена Лесковца и Данила Киша.





А у 20. веку имамо обрнуту ситуацију: Мађари у Југославији, мањинска књижевна судбина, особени развој, уз специфичност књижевних остварења која се могу ослањати директно на две културне традиције, и истовремено припадати и једној и другој, или ниједној.

И на концу: најновија ситуација када се значајан број људи у овом тренутку налази у суседној Мађарској, као другој, привременој домовини. Њихов повратак, повратак њихове деце, уопште младих, имаће значење емоционалне, сталне и трајне везе с једном културом која ће остати делимично и њихова, без обзира на степен знања језика. Емоционалне везе најдуже трају.



Милош Црњански  
на једном месту  
цитира своје школско  
познавање мађарске  
литературе: „Hallgatom  
tenger mormolását –  
слушам мрмор мора.”  
Он наводи заправо  
речи Мађара емигранта  
који се никада неће  
вратити...

